

Príklady vedeckých metód a ich exemplárov

Lukáš Bielik

Katedra logiky a metodológie vied FiF UK

APVV-0149-12

27.10.2013

Obsah

METÓDA FALZIFIKÁCIE HYPOTÉZ

- METÓDA
- EXEMPLÁR

METÓDA VÝBERU VZORKY (SAMPLING)

- METÓDA
- EXEMPLÁR

METÓDA FALZIFIKÁCIE HYPOTÉZ

Neformálne vymedzenie MF:

Hypotézu empirického charakteru testujeme takým spôsobom, že hľadáme empirickú evidenciu (dáta, iné pravdivé empirické výroky), ktorá by hypotéze protirečila.

Báza problému

Nech S je systém $\langle U, K, P \rangle$ daný nasledovnou špecifikáciou jeho prvkov:

1. Keďže metóda falzifikácie je štandardne uplatňovaná pri testovaní empirických hypotéz, prvkami univerza U budú materiálne objekty – časopriestorové entity. Pod kategóriu časopriestorových entít môžeme zahrnúť aj mentálne entity, napríklad presvedčenia, resp. ich verbalizovanú podobu. U môže byť v niektorých prípadoch konečné, v iných nekonečné.
2. Konceptuálny systém K musí obsahovať také primitívne a derivované pojmy (resp. pravidlá generovania derivovaných pojmov), ktoré sú použiteľné na prvky univerza U .
3. Napokon, P bude predstavovať neprázdnu množinu usporiadaných dvojíc $\langle p_i, e_j \rangle$, (pričom $i \geq 1; j \geq 1$) kde p_i je propozícia a e_j je jej epistemický štatút – v tomto prípade je danej propozícii priradený štatút *hypotézy*, (resp. *nefalzifikovanej hypotézy*). Pritom platí, že pre každé j ostáva epistemický štatút nezmenený – t.j. vždy ide o hypotézu. Zároveň možno povedať, že propozícia p_i vyjadruje, že nejaký prvok U má určitú vlastnosť, resp. že určité (niektoré, všetky) prvky univerza majú určité vlastnosti, resp. sú v určitých vzťahoch, a pod. Možno však povedať, že štandardným druhom propozície p_i je propozícia vyjadrená výrokom so všeobecným kvantifikátorom (t.j. s kvantifikátorom „Všetky ...“, resp. „Každý ...“).

Báza riešenia

Nech S^* je systém $\langle U^*, K^*, P^* \rangle$ spĺňajúci tieto podmienky:

1. $U = U^*$ alebo $U \neq U^*$. (Inak vyjadrené, univerzum vstupného systému sa môže, ale nemusí líšiť od výstupného systému.)
2. $K = K^*$ alebo $K \neq K^*$. (Opäť, konceptuálny systém bázy problému a bázy riešenia sa môže zmeniť, ale nemusí.)
3. $P \neq P^*$. Zmena S na S^* je (v prípade úspešného použitia metódy falzifikácie, resp. jej exemplára) daná zmenou množiny P na množinu P^* , pričom platí, že:
  - a) existuje aspoň jeden prvok $\langle p_i^*, e_j^* \rangle$ množiny P^* , kde p_i^* je singulárna, molekulárna, alebo existenčná propozícia týkajúca sa toho istého univerza U (alebo jeho podmnožiny), o ktorom hovorí aj propozícia p_i množiny P , pričom p_i^* je negáciou p_i , a platí, že epistemický štatút e_j^* propozície p_i^* je vyjadrený spojením *verifikovaná (pravdivá) propozícia*, resp. *fakt*.
  - b) splnenie podmienky 3a) znamená, že prvkom množiny P^* je aj usporiadaná dvojica $\langle p_m^*, e_m^* \rangle$ taká, že propozícia $p_m^* = p_i$ a e_m^* je epistemický štatút charakterizovaný spojením *falzifikovaná propozícia*, alebo *nepravdivá propozícia*; t.j. množina P^* bude obsahovať aj takú usporiadanú dvojicu, ktorej prvým členom je pôvodná (testovaná) hypotéza a druhým členom je jej zmenený epistemický štatút – ohodnotenie, ktoré jej prisudzuje vlastnosť byť falzifikovaná (nepravdivou).

Množina inštrukcií

I je množina inštrukcií využiteľných pri zmene vstupného systému na výstupný systém. Prvkami I môžu byť tieto inštrukcie:

- i_1 : „Identifikuj propozíciu, ktorá bude predmetom testovania! (T.j., vyber $\langle p_i, e_j \rangle \in P!$)“
- i_2 : „Ak chceš získať informácie relevantné pre testovanie danej propozície, použi pozorovanie, experimentovanie alebo zber dát pomocou niektorej z adekvátnych metód (napr. prostredníctvom dotazníka, rozhovoru, fotografovania, zhromažďovania textovej evidencie a pod.), ktorých použitie umožňuje formulovať propozície o prvkoch $U!$ “
- i_3 : „Ak si použil pozorovanie, experimentovanie alebo zber dát pomocou niektorej z adekvátnych metód, výsledky zaznamenaj v jazyku čo najpresnejšie! T.j., použi tie pojmy K , resp. K^* , ktoré umožňujú čo najpresnejšiu identifikáciu prvkov U a ich vlastností, resp. vzťahov, a vyjadri ich ako $\langle p_1^*, e_1^* \rangle, \dots, \langle p_n^*, e_n^* \rangle \in P^*$, kde $e_1^*, \dots, e_n^*$ reprezentuje štatút *pravdivej propozície!*“
- i_4 : „Lubovoľný počet krát opakuj realizáciu inštrukcií i_2 alebo $i_3!$ “
- i_5 : „Ak vykonanie inštrukcie i_2 a i_3 viedlo k identifikácii takého $\langle p_i^*, e_j^* \rangle$, že p_i^* je negáciou p_i a e_j^* je štatút *pravdivej propozície*, tak p_i je falzifikovaná (t.j., má štatút *falzifikovanej (nepravdivej) propozície!*)“

Podmnožina J potenčnej množiny $P(J)$

V prípade potenčnej množiny $P(J)$ môžeme vybrať spomedzi všetkých jej podmnožín túto relevantnú podmnožinu J :

$$J = \{\{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3\}, \{i_4\}, \{i_5\}\}$$

Usporiadanie U množiny J

Vybranú podmnožinu J možno usporiadať nasledovne:

$$U: \{\{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3\}, \{i_4\}, \{i_5\}\} \Rightarrow \langle \{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3\}, \{i_4\}, \{i_5\} \rangle$$

Metóda falzifikácie: $M_{fal} = \langle I, J, U \rangle$

Príklad (realizovaného) exemplára metódy falzifikácie

$S = \langle U, K, P \rangle$:

U: množina 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK (ak. r. 2012/2013);

K: množina pojmov aplikovateľných na prvky U;

P: {<„Každý zo 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK v ak. roku 2012/2013 sa v rozdanom dotazníku prihlásil k tomu, že počas prvého roka štúdia prečítal aspoň jednu beletristickú knihu.“, hypotéza >, ...}

$S^* = \langle U, K, P^* \rangle$:

U*: množina 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK (ak. r. 2012/2013);

K*: $K^* = K$

P*: Prvkom P^* je okrem iného usporiadaná dvojica <„Každý zo 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK v ak. roku 2012/2013 sa v rozdanom dotazníku prihlásil k tomu, že počas prvého roka štúdia prečítal aspoň jednu beletristickú knihu.“, *falzifikovaná hypotéza*>

Exemplár $M_{fal} = \langle I, J, U \rangle + r$:

r: Na základe špecifikácie prvkov systému S priradiť jednotlivým druhom *premenných*, ktoré sú obsiahnuté v (kategorických) inštrukciách množiny I, prvky množín U, K, resp. P, ako ich hodnoty.

Podmienku *r* treba ďalej špecifikovať, no základná myšlienka je nasledovná:

Ak mám realizovať exemplár metódy falzifikácie, musí byť – okrem iného – špecifikovaná konkrétna empirická hypotéza, ktorá sa má stať predmetom testovania. Teda p_i musí byť špecifikovaná: môže ísť napríklad o hypotézu „Každý slovenský pivovar vlastní (v r. 2013) nejaký zahraničný investor.“

- i_1 : „Identifikuj propozíciu p_i , ktorá bude predmetom testovania!“ [Výsledok: <„Každý zo 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK v ak. roku 2012/2013 sa v rozdanom dotazníku prihlásil k tomu, že počas prvého roka štúdia prečítal aspoň jednu beletristickú knihu.“, *hypotéza*>]
- i_2 : „Ak chceš získať informácie relevantné pre testovanie danej propozície, použi pozorovanie, experimentovanie alebo zber dát pomocou niektorej z adekvátnych metód (napr. prostredníctvom dotazníka, rozhovoru, fotografovania, zhromažďovania textovej evidencie a pod.), ktorých použitie umožňuje formulovať propozície o prvkoch U !“ [Výsledok: Rozdal som dotazník 120 (náhodne vybraným) študentom 2. ročníka FiF UK (okrem iného) s otázkou, či počas prvého roka štúdia prečítali aspoň jednu beletristickú knihu. Vyplnený dotazník som získal naspäť od 88 študentov s použiteľnými odpoveďami.]
- i_3 : „Ak si použil pozorovanie, experimentovanie alebo zber dát pomocou niektorej z adekvátnych metód, výsledky zaznamenaj v jazyku čo najpresnejšie! T.j., použi tie pojmy K , resp. K^* , ktoré umožňujú čo najpresnejšiu identifikáciu prvkov U a ich vlastností, resp. vzťahov, a vyjadri ich ako $\langle p_1^*, e_1^* \rangle, \dots, \langle p_n^*, e_n^* \rangle \in P^*$, kde $e_1^*, \dots, e_n^*$ reprezentuje štatút *pravdivej propozície*!“ [Výsledok: {<„Študent č. 1 odpovedal áno.“, *pravdivá propozícia*>, < „Študent č. 2 odpovedal áno.“, *pravdivá propozícia*>, ..., <„Študent č. 62 odpovedal nie.“, *pravdivá propozícia*>, ...}]

- i_4 : „Lubovoľný počet krát opakuj realizáciu inštrukcií i_2 alebo i_3 !“ [Výsledok: Inštrukciu i_2 som opakoval jedenkrát a i_3 som opakoval niekoľkokrát.]
- i_5 : „Ak vykonanie inštrukcie i_2 a i_3 viedlo k identifikácii takého $\langle p_i^*, e_j^* \rangle$, že p_i^* je negáciou p_i a e_j^* je štatút *pravdivej propozície*, tak p_i je falzifikovaná (t.j., má štatút *falzifikovanej (nepravdivej) propozície*)!“ [Výsledok: Propozícia „Študent č. 62 odpovedal nie“ je pravdivá a je negáciou propozície p_i : „Každý zo 120 oslovených študentov 2. ročníka FiF UK v ak. roku 2012/2013 sa v rozdanom dotazníku prihlásil k tomu, že počas prvého roka štúdia prečítal aspoň jednu beletristickú knihu.“ Epistemický štatút tejto propozície sa zmenil z *hypotéza* na *falzifikovaná propozícia*.]

METÓDA VÝBERU VZORKY (SAMPLING)

Neformálne vymedzenie MV:

Metóda výberu vzorky alebo, jednoducho, metóda výberu sa dá charakterizovať ako návod, ktorý nám umožňuje vybrať z určitej populácie (osôb, predmetov, ...) jej *reprezentatívnu* vzorku.

Báza problému

Daný je systém $S = \langle U, K, P \rangle$ s touto špecifikáciou:

1. Univerzum U je obvykle konečná množina, pozostávajúca buď z osôb, inštitúcií alebo organizácií určitého druhu, prípadne aj z entít neorganického druhu. Univerzum sa nazýva *populácia* – množina všetkých prvkov, ktorých sa týka (pre ktoré je relevantný) určitý empirický test alebo pozorovanie. Možno pritom predpokladať, že aspoň niektoré prvky U nie sú pre nás (výskumníkov) dostupné v tom zmysle, že by bolo (prakticky) možné alebo (časovo, finančne, či inak) efektívne všetky prvky podrobiť výskumu. Všetky prvky U by však malo byť možné aspoň pojmovo identifikovať, resp. vymenovať.
2. Prvky K tvoria pojmy aplikovateľné na danú populáciu, predovšetkým pojmy, ktorými možno jednoznačne vyčleniť prvky U , ako aj pojmy ich charakteristických vlastností a vzťahov, pričom môže ísť o pojmy nejakej sociologickej, politologickej, ekonomickej alebo inovednej disciplíny.
3. Medzi prvky P patria také usporiadané dvojice $\langle p_i, e_i \rangle$ také, že p_i je propozícia, charakterizujúca to, ktoré entity populácie majú aké vlastnosti, resp. v akých vzťahoch sa nachádzajú, a e_i je epistemický štatút *pravdivá propozícia (pravda)*, prípadne *presvedčivý predpoklad*, a pod. Prvky P nám jednoducho pomáhajú vyčleniť populáciu, ktorej sa určitý výskum týka. Ak má ísť o vyčlenenie relevantnej populácie (z hľadiska daného výskumu), znamená to, že propozície musia byť pravdivé, resp. musíme mať dobré dôvody veriť v ich pravdivosť.

Báza riešenia

Charakterizovaná báza problému je predpokladom pre formuláciu tohto druhu problému: Ako vybrať z populácie entít určitého druhu takú podmnožinu – *vzorku*, ktorá bude *reprezentatívna*? [Reprezentatívna vzorka je vzorka, ktorá má čo najpresnejšie reflektovať tie vlastnosti a vzťahy, ktoré majú prvky populácie (v danom pomere) a sú relevantné vzhľadom na určitý cieľ.]

Riešenie uvedeného druhu problému bude spočívať v transformácii bázy problému na bázu riešenia, ktorá môže byť (okrem ďalších špecifikácií) vymedzená aj nasledovne:

Nech $S^* = \langle U^*, K^*, P^* \rangle$ tak, že:

1. $U^* \subset U$ a U^* sa má približovať k ideálu *reprezentatívnosti vzorky*.
2. $K^* = K$ alebo $K^* \neq K$.
3. $P \neq P^*$, pričom pre P^* platí, že existuje taká jej vlastná podmnožina usporiadaných dvojíc $\langle p_k^*, e_k^* \rangle$, ktoré determinujú, že existuje neprázdna množina *reprezentatívnych* vlastností a vzťahov taká, že ak prvky U majú tieto vlastnosti a nachádzajú sa v týchto vzťahoch, tak aj prvky U^* majú tieto vlastnosti a vzťahy, a naopak.

Množina inštrukcií

I je množina inštrukcií, ktoré možno použiť pri transformácii vstupného systému na výstupný systém. Množinu I tvoria tieto inštrukcie:

- i_1 : „Identifikuj *populáciu* (t.j. identifikuj U)!“
- i_2 : „Identifikuj *počet prvkov* populácie a označ ho N !“
- i_3 : „Zostav zoznam Z prvkov populácie U a každému prvku priradi (jedno) celé číslo od 1 do N !“
- i_4 : „Rozhodni, s akou veľkou vzorkou chceš pracovať (t.j., aký bude rozsah výberu) a označ ju číslom n !“
- i_5 : „Pomocou generátora náhodných čísel (tabuľky náhodných čísel, počítačového programu) vyber zo zoznamu Z prvkov populácie U n odlišných čísel, ktoré ležia medzi 1 a N !“
- i_6 : „Výsledok vykonania i_5 stotožni so vzorkou populácie!“
- i_7 : „Ak poznáš hodnoty n a N , vypočítaj výberový pomer = n/N !“

Podmnožina J potenčnej množiny $P(I)$

Spomedzi potenčnej množiny $P(I)$ môžeme vybrať túto podmnožinu J ako relevantnú:

$$J = \{\{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3, i_4\}, \{i_5\}, \{i_6\}\}$$

Do množiny J sme nezaradili inštrukciu i_7 . Táto inštrukcia nám síce umožňuje zistiť zaujímavú informáciu o vzťahu medzi vzorkou a populáciou, no nepotrebujeme ju pre konečnú identifikáciu vzorky (predpokladajúc, že vykonanie ostatných inštrukcií bolo úspešné).

Usporiadanie množiny J

Nech U je usporiadanie množiny J :

$$U: \{\{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3, i_4\}, \{i_5\}, \{i_6\}\} \Rightarrow \langle \{i_1\}, \{i_2\}, \{i_3, i_4\}, \{i_5\}, \{i_6\} \rangle$$

Vidíme, že jeden prvok usporiadania, konkrétne množina $\{i_3, i_4\}$, obsahuje dve inštrukcie, ktoré sú z hľadiska poradia vykonania zámenné – t.j., na to, aby sme od výsledku realizácie inštrukcie i_2 prešli k realizácii inštrukcie i_5 , je jedno, či najskôr zrealizujeme inštrukciu i_3 a potom i_4 , alebo naopak. (Exemplár metódy si však už bude vyžadovať usporiadanie prvkov množiny $\{i_3, i_4\}$.)

Metóda výberu vzorky

Metóda výberu vzorky je teda vymedzená nasledovne:

$$M_{\text{Sampl}} = \langle I, J, U \rangle$$

Exemplár metódy výberu vzorky:

$S = \langle U, K, P \rangle$:

U: množina študentov FiF UK, ktorí boli v ak. roku 2012/2013 študentmi 2. ročníka štúdia niektorého zo študijných programov;

K: pojmy aplikovateľné na U;

P: prvkami tejto množiny budú usporiadané dvojice $\langle p_i, e_i \rangle$ majúce napríklad podobu: $\langle$ „Iba študenti FiF UK, ktorí boli v ak. roku 2012/2013 študentmi 2. ročníka štúdia, sú prvkami našej populácie.“, *pravdivá propozícia* $\rangle$, alebo $\langle$ „XY bol v ak. roku 2012/2013 študentom 2. ročníka ...“ $\rangle$, *pravdivá propozícia* $\rangle$ a pod.

$S^* = \langle U^*, K^*, P^* \rangle$:

U^* : podmnožina množiny študentov FiF UK, ktorí boli v ak. roku 2012/2013 študentmi 2. ročníka štúdia niektorého zo študijných programov;

K^* : $K^* = K$

P^* : Pre niektoré prvky $\langle p_i^*, e_i^* \rangle$ tejto množiny platí, že $\langle p_i^*, e_i^* \rangle = \langle p_i, e_i \rangle$. Takým prvkom bude aj usporiadaná dvojica $\langle$ „Iba študenti FiF UK, ktorí boli v ak. roku 2012/2013 študentmi 2. ročníka štúdia, sú prvkami našej populácie.“, *pravdivá propozícia* $\rangle$.

Kedže v množine U máme len jeden prvok, ktorý je viacprvkovou množinou, konkrétne množinu $L_1 = \{i_3, i_4\}$, môžeme pre metódu výberu uviesť dva druhy jej exemplárov podľa usporiadania množiny L_1 . Stačí však, ak uvedieme len jeden z nich podľa tohto usporiadania:

$$U_1: \{i_3, i_4\} \Rightarrow \langle i_3, i_4 \rangle$$

Exemplár metódy výberu teda možno vymedziť ako:

$$\text{Exemplár } M_{\text{Sampl}} = \langle I, J, U \langle L_1, U_1 \rangle \rangle + r$$

Teraz môžeme konkretizovať prvky exemplára daných štruktúrou $\langle I, J, U \langle L_1, U_1 \rangle \rangle$:

- i_1 : „Identifikuj *populáciu* (t.j. identifikuj U)!“ [Výsledok: množina študentov FiF UK, ktorí boli v ak. roku 2012/2013 študentmi 2. ročníka štúdia niektorého zo študijných programov.]
- i_2 : „Identifikuj *počet prvkov* populácie a označ ho N!“ [Výsledok: $N = 850$ študentov ...]
- i_3 : „Zostav zoznam Z prvkov populácie U a každému prvku priradi (jedno) celé číslo od 1 do N!“ [Výsledok: „Anton Antonovič $\rightarrow$ 1“, ..., „Žigmund Žigmundovič $\rightarrow$ 850“]
- i_4 : „Rozhodni, s akou veľkou vzorkou chceš pracovať (t.j., aký bude rozsah výberu) a označ ju číslom n!“ [Výsledok: Budem pracovať so vzorkou $n = 50$.]
- i_5 : „Pomocou generátora náhodných čísel (tabuľky náhodných čísel, počítačového programu) vyber zo zoznamu Z prvkov populácie U n odlišných čísel, ktoré ležia medzi 1 a N!“ [Výsledok: Množina $V = \{94, 653, 82, \dots\}$, ktorá má 50 náhodne vygenerovaných prvkov.]
- i_6 : „Výsledok vykonania i_5 stotožni so vzorkou populácie!“ [Výsledok: Vzorka = V]

Ďakujem za pozornosť!